

Family life onder de voc

Voor Bep (1923-1950) en Tien, mijn moeders

Family life onder de voc

*Een handelscompagnie in huwelijks-
en gezinszaken*

Carla van Wamelen

Hilversum
Verloren
2014

Op het omslag: opperkoopman Pieter Cnoll, zijn Euraziatische echtgenote Cornelia van Nijenroode, hun dochters en de huisslaven (Jacob Coeman, 1665; Rijksmuseum, Amsterdam; objectnummer SK-A-4062). De familie staat onder het logo van de VOC, dat ook het wapen van de VOC siert (Rijksmuseum, Amsterdam; objectnummer SK-A-4643). Met dank aan het Rijksmuseum.

ISBN 978-90-8704-494-7

© 2014 Carla van Wamelen & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak: Margreet van de Burgt, Hilversum
Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	14
Afkortingen	15
1 Inleiding en verantwoording	19
1.1 Family life onder de voc	20
1.1.1 Family life	20
1.1.2 De Verenigde Oost-Indische Compagnie	23
1.1.3 De Compagnie in huwelijks- en gezinszaken	23
1.1.4 De Kinderen van de Compagnie	25
1.1.5 Afbakening naar tijd en plaats	26
1.2 Doelstelling en aandachtspunten	27
1.3 Opzet en inhoud	28
1.3.1 De voc en haar instrumenten	28
1.3.2 De regulering van gezinsvorming	29
1.3.3 Staat en status van de Kinderen van de Compagnie	31
1.3.4 Vormen van jeugdzorg en daden van kindbescherming	32
1.4 Bronnen en leeswijzer	32
1.4.1 Algemene bronnen	33
1.4.2 Juridische bronnen	36
1.4.3 Kerkelijke bronnen	38
1.4.4 Leeswijzer	38
2 De Vereenigde Oost-Indische Compagnie	41
2.1 Van Maatschappijen van Verre tot voc	42
2.2 De organisatie van de voc	45
2.2.1 De kamers en hun bewindhebbers	46
2.2.2 De Heeren xvii	47
2.2.3 De bijzondere voorrechten	48
2.2.4 De aandeelhouders	51
2.2.5 Onder de voc-vlag naar Indië	53
2.3 De Instructies van Heeren xvii	55
2.4 De Instructie voor Both	55

2.4.1	Het rendez-vous	56
2.4.2	De instelling van de Raad van Indië	57
2.4.3	Taken en bevoegdheden van de Raad	58
2.5	De Instructie voor Coen	61
2.5.1	Jan Pieterszoon Coen	61
2.5.2	De Hooge Regeering	62
2.5.3	Batavia, het rendez-vous	64
2.6	De Instructies van 1632 en 1650	66
2.7	De Raad van Indië na 1650	68
2.8	De lagere overheden op de buitencomptoiren	72
2.9	Batavia en haar bestuurscolleges	73
3	Regt en Justitie	74
3.1	De instructies en de concordantie-opdracht	75
3.1.1	De Instructies voor Both en Coen	75
3.1.2	Het concordantie-beginsel	76
3.2	De Statuten van Batavia	77
3.2.1	Totstandkoming	77
3.2.2	Considerans en concordantie	79
3.2.3	Hoofdrolspelers en figuranten in de Statuten	81
3.2.4	Geldigheid naar plaats en tijd	81
3.2.5	De Statuten in de Instructie van 1650	82
3.2.6	De Nieuwe Statuten van 1766	83
3.3	De Compagnie als Vrouwe Justitia	85
3.3.1	Het College van Schepenen	86
3.3.2	De Raad van Justitie	90
3.4	Het notariaat	98
3.4.1	Melchior Kerchem, notaris te Batavia	99
3.4.2	Het notariaat in de Statuten	100
3.4.3	De notarius publicus onder de Compagnie	101
4	De bevolking van Batavia en haar rechtspositie	105
4.1	De bevolking van Batavia	106
4.1.1	Vrijburgers	107
4.1.2	Vreemdelingen	109
4.1.3	Inlanders	112
4.1.4	Slaven	115
4.2	Justitie voor de inheemse bevolking	116
4.3	De rechtspositie van slaven	119

4.3.1	Romeins recht	119
4.3.2	De slavenparagraaf in de Statuten	120
4.3.3	De emancipatie van slaven	121
4.3.4	De positie van christelijke lijfeigenen	126
5	De koopman en de dominee	128
5.1	De Compagnie in geloofszaken	130
5.1.1	Neerlands en Indisch Sion	130
5.1.2	De conservatie van het publieke geloof	133
5.1.3	Handelsbelangen maken tolerant	138
5.1.4	Liever Turks dan paaps	139
5.2	De positie van de Kerk en de predikanten	144
5.2.1	De Generale Kerken-Ordering van 1643	144
5.2.2	De predikanten	145
5.3	De kerkenraad van Batavia	154
5.3.1	De kerkenraad in de kerkorde en in de praktijk	155
5.3.2	De machtige KRB ...	157
5.3.3	De Politieke Commissaris	160
5.4	De diaconie van Batavia	162
5.4.1	De diaconie in de kerkorde en in de praktijk	162
5.4.2	De diaconale armenzorg	164
5.4.3	De armenmiddelen	165
5.5	De krankbezoekers	168
5.6	De Compagnie en de Kerk	170
6	Pogingen tot kolonisatie en peuplering	173
6.1	De pioniers in het oosten van de archipel	174
6.1.1	Both op Ambon	174
6.1.2	Vrijhandel, landuitgifte en kolonisatie	177
6.2	De peuplering van Batavia	180
6.2.1	Coen, de visionair	181
6.2.2	Batavia ... een Chinese stad?	184
6.2.3	Kinderen naar de Oost	186
6.2.4	De komst van weesmeisjes en compagniesdochters	188
6.2.5	De Vrouwenhof	191
6.3	De kolonisatie in de periode 1630 tot 1650	192
6.3.1	De compagniesdochters niet langer welkom	192
6.3.2	De vrijhandel aan banden	196
6.4	Pogingen tot kolonisatie met Europese boeren	198
6.4.1	De plannen van Van Imhoff	198
6.4.2	De uitvoering door Mossel	201

7	Het huwelijksrecht in de Republiek	207
7.1	Bronnen van het huwelijksrecht	208
7.1.1	De Politieke Ordonnantie van Holland	208
7.1.2	Het Echtreglement	212
7.1.3	Overig huwelijksrecht	213
7.2	Inleidinge tot het Hollandsche huwelicksrecht	214
7.2.1	Het bigamieverbod	214
7.2.2	Huwelijksleeftijd en huwelijkstoestemming	216
7.2.3	Huwelijksverboden voor bepaalde personen	220
7.2.4	Huwelijksverboden op grond van verwantschap	221
7.2.5	Huwelijksverboden op grond van religie	222
7.3	Formaliteiten en huwelijksvoltrekking	224
7.4	De huwelijkscommissarissen	226
7.5	De echt-band en de huwelickse staet	228
7.5.1	Het toezicht op de persoon van de vrouw	229
7.5.2	Het bewind over het vermogen van de vrouw	229
7.5.3	De handelingsbekwaamheid van de gehuwde vrouw	231
7.5.4	Beperking en einde van de voogdij van de man	233
7.6	Scheiding van tafel en bed	234
7.7	Huwelijksontbinding door echtscheiding	235
7.7.1	Overspel	236
7.7.2	De 'overspelige' vrouwen van voc-dienaren	238
7.7.3	Kwaadwillige verlating	240
7.7.4	Afwezigheid en vermissing	241
7.7.5	Kind en scheiding	243
7.8	Hertrouwen	244
7.8.1	De wachttijd voor weduwen en weduwnaars	244
7.8.2	Het huwelijksverbod voor overspeligen	245
7.8.3	Vermogensrechtelijke regelingen en gevolgen	247
8	Het huwelijksrecht van de Compagnie	248
8.1	Met de zegen van de Compagnie ...	249
8.2	Indische huwelijksbeletselen	253
8.2.1	Huwelijksverboden op religieuze gronden	253
8.2.2	Taalvaardigheidseisen	256
8.2.3	Het huwelijksverbod voor melaatsen	257
8.2.4	De wachttijd voor weduwen	257
8.3	Huwelijkstoestemming voor minderjarigen	258
8.3.1	Toestemming van ascendenten	258
8.3.2	Toestemming van voogden	260
8.3.3	De bewilliging van de Weeskamer	261
8.3.4	Toestemming van de regenten van het weeshuis	264

8.3.5	Verlof van de curatoren van de Groote School	264
8.4	De integratie van slaven en vrijgemaakten	265
8.4.1	Slavenhuwelijken	265
8.4.2	Huwelijken tussen Europeanen en vrije vrouwen	268
8.4.3	De vaardigheid in de Nederlandse taal	269
8.4.4	De christelijke religie	270
8.4.5	De slaventitel in de Statuten van 1766	273
8.5	De Huwelijkscommissarissen	273
8.5.1	De Commissarissen van huwelijkse zaken	274
8.5.2	De Commissarissen van kleine gerechtszaken	275
8.5.3	De Commissarissen van huwelijkse en kleine gerechtszaken	276
8.5.4	Schielyke huwelyken	277
8.5.5	Trouwboetes ofwel: hoogmoedsbelasting	279
8.5.6	Een kerkelijk of een stadhuishuwelijk	284
8.5.7	De commissarissen buiten Java	285
8.6	Huwelijksdelicten en zedelijkheidswetgeving	286
8.6.1	Huwelijksdelicten	286
8.6.2	Overige zedendelicten	288
8.6.3	De straffen	290
8.7	Het Tuchthuis voor lichtvaardige vrouwen	291
9	De kerkenraad van Batavia als handhaver van het huwelijksrecht	296
9.1	In ondertrouw bij de kerkenraad	297
9.1.1	De proclamatie of geboden	298
9.1.2	De minimumleeftijd van de bruidjes	299
9.1.3	Ontslag van de ondertrouw	300
9.1.4	De stuiting van een huwelijk	302
9.2	De handhaving van het bigamieverbod	304
9.2.1	Preventie van bigamie	304
9.2.2	Bigame huwelijken	306
9.3	De handhaving van het huwelijksrecht na 1632	309
9.3.1	De kerkelijke huwelijksafkondiging	310
9.3.2	Stuiting	311
9.3.3	De kerkelijke bevestiging van het huwelijk	312
9.3.4	De Kerk en haar overspelige lidmaten	314
9.3.5	Advisering en voorlichting in huwelijkszaken	318
9.4	Scheiding, verlating en hertrouwen	319
9.4.1	De scheiding van tafel en bed	319
9.4.2	Kwaadwillige verlating en echtscheiding	320
9.4.3	Hertrouwen na echtscheiding	322
9.5	De zorg voor het gezinsleven van de eigen dienaren	324
9.6	De kerkelijke huwelijksadministratie	328

10	Het huwelijksbeleid van de Compagnie	332
10.1	Beperkte toelating van Nederlandse vrouwen	333
10.2	De burgerlijke staat van de Oost-Indiëvaarders	336
10.3	Het gemengde huwelijk	337
10.4	Van voortvluchtigen, weg- en overlopers	341
10.4.1	De bewegingsvrijheid van de Europeanen	342
10.4.2	Regelingen voor slaven en inlanders	349
10.4.3	Het terugkeerverbod voor gemengd gehuwden	352
10.5	Het gemengde huwelijk gedoogd	355
10.6	De Compagnie in huwelijkszaken	356
10.6.1	Sara en Pieter, een jeugdliefde	358
10.6.2	Van Nijenroode tegen Bitter	360
10.6.3	Het gedroomde overspel van Mom	365
11	Het Oost-Indische concubinaat	367
11.1	Het verbod op vuyle concubinagien	368
11.2	Uitlokking van een strafbaar feit?	372
11.2.1	De huwelijksongvriendelijke wetgeving	372
11.2.2	Het bigamieverbod	372
11.2.3	De specifieke Indische omstandigheden	373
11.3	Het gedoogbeleid	375
11.4	De (rechts)positie van de concubine	379
11.4.1	Het concubinaat in het Romeinse recht	380
11.4.2	Een slavin als concubine	381
11.4.3	De inlandse vrouw als concubine	387
11.4.4	Van Hirado naar Deshima: van concubine naar prostituee	387
11.5	De Kerk en het concubinaat	393
12	Het Rooms-Hollands afstammingsrecht	398
12.1	Wettige kinderen en ontkenning van wettigheid	399
12.2	Onwettige kinderen	400
12.2.1	Moeder maakt geen bastaard	401
12.2.2	Speelkinderen	401
12.2.3	Overwonnen kinderen	402
12.3	De vader van het onwettige kind	403
12.3.1	De rol van de vroedvrouw	403
12.3.2	Trouwen of doteren	405
12.3.3	De vaderschapsactie	406
12.4	Gewettigde kinderen	408
12.4.1	Wettiging door huwelijk	409
12.4.2	Wettiging door Brieven van Legitimatie	410
12.5	Het erfrecht	410

12.5.1	Erfopvolging door onwettige kinderen	411
12.5.2	Een verre houdbaarheidsdatum	412
12.6	De negentiende-eeuwse erkenning	413
12.7	Adoptie	415
13	De wettige Kinderen van de Compagnie	418
13.1	Wettige huwelijken baren wettige kinderen	418
13.1.1	Europese kinderen	420
13.1.2	Indo-Europese kinderen	421
13.2	Overspelige kinderen	423
13.2.1	Ontkenning van wettigheid	424
13.2.2	De overspelige kinderen van Europeanen	424
13.2.3	De doop van overspelige kinderen	425
13.3	Wettiging onder de Compagnie	426
13.3.1	Wettiging door huwelijk	427
13.3.2	Wettiging door Brieven van Legitimatie	428
14	De onwettige Kinderen van de Compagnie	434
14.1	Kinderen bij slavinnen	435
14.1.1	Justiniaans recht	435
14.1.2	De Statuten	436
14.1.3	De Europese lijfheer en zijn vaderschap	436
14.1.4	De Europese lijfheer als eigenaar van het slavenkind	437
14.1.5	De positie van het slavenkind met een Europese vader	439
14.1.6	De voogdij van de voormalige lijfheer	442
14.2	Kinderen bij inlandse vrouwen	444
14.3	Kinderen bij andere Aziatische vrouwen	445
14.4	De doop van onwettige kinderen	448
14.4.1	Kinderen van christelijke moeders	449
14.4.2	Kinderen van niet-christelijke moeders	451
14.4.3	De doopgetuigen	452
14.5	De maatschappelijke erkenning	453
14.5.1	Stiekeme vaders en geheime kinderen	454
14.5.2	Naamgeving	455
14.5.3	De zorg voor het materiële welzijn van het kind	458
14.5.4	De aanvaarding van het vaderschap	460
14.5.5	Tot redding van de kinderziel ...	461
15	De Oost-Indische adoptie	463
15.1	De adoptie in het adatrecht	464
15.1.1	Diversiteit in regelingen	464
15.1.2	Andere vormen van zorg	466

15.2	De doop van heydenkinderen	466
15.2.1	De doop van jonge kinderen	466
15.2.2	De doop van oudere kinderen	471
15.2.3	De 'aenneeminge tot kind' als doopvoorwaarde	474
15.2.4	Niet gedoopte aangenomen kinderen	475
15.3	De zaak van schipper Kagenaar	476
15.3.1	Aanscherping van de voorwaarden voor aanneming	476
15.3.2	Precedentwerking	478
15.3.3	Nevenvoorwaarden	480
15.4	De formalisering van de doopvoorwaarden	482
15.4.1	Geen doop zonder notariële adoptieakte	483
15.4.2	Geen doop zonder akte van vrijdom	486
15.4.3	De erfenis van Titius	487
15.4.4	Achterlating van een adoptiefkind bij repatriëring	488
15.5	De legalisering van de doopvoorwaarden	489
15.6	De Adoptie-Resolutie van 1769	491
15.7	Adoptie door de Europese verwekker	495
15.8	Overige adopties	498
15.9	De (rechts)gevolgen van de Indische adoptie	500
15.9.1	Het naamsgevolg	500
15.9.2	De voogdijregeling	502
15.9.3	De onderhoudsplicht	502
15.9.4	De erfrechtelijke gevolgen	503
15.9.5	De optionele gevolgen	504
15.9.6	Staat en status van adoptiefkind en -ouder	505
15.10	Het karakter van de Indische adoptie	506
15.10.1	De met de adoptie gemoeide belangen	506
15.10.2	De geestelijke vaders van de adoptie	509
15.10.3	De Indische Reli-adoptie	510
16	Vormen van jeugdzorg en daden van kinderbescherming	512
16.1	De kraam- en zuigelingen­zorg	514
16.1.1	Vroedvrouwen	515
16.1.2	De extraordinaire doopsbediening	518
16.1.3	De minnemoer en haar soog-kindt	520
16.2	De uitbesteding van een kind	524
16.2.1	De aenbesteding	525
16.2.2	Pleegzorg	526
16.3	Plaatsing in het Arm- en Weeshuys van Batavia	530
16.3.1	Het Arm- en Weeshuys	531
16.3.2	Het verlies van één of beide ouders	534
16.3.3	De armoede van de ouders	535

16.3.4	De plaatsing als opvoedingsmaatregel	536
16.3.5	De plaatsing ter bescherming van het kind	537
16.3.6	De plaatsing ter ontlasting van ouders of verzorgers	540
16.4	Onttrekking van kinderen aan hun ouders	541
16.4.1	De opzending naar Batavia	541
16.4.2	Bekering van kinderen van ongelovige ouders	542
16.4.3	Onttrekking op verzoek van verwanten	545
16.4.4	Bemoeienis met de religieuze opvoeding	545
16.5	Fysieke bescherming	547
16.5.1	De kinderen van Purmerend	548
16.5.2	Bescherming tegen omgevingsrisico's en gevaren	551
16.5.3	Een leer/werk-traject voor Europese jongens	552
16.6	Van kleine meisjes en grote heren	554
16.7	Het belang van het kind ...	557
17	De opheffing van de Compagnie en de verdere ontwikkeling van enkele van haar familiale regelingen	559
17.1	De Bataafs-Franse tijd	559
17.1.1	Liberté, égalité et fraternité ...	560
17.1.2	Het einde van de Compagnie	561
17.1.3	Daendels	565
17.2	De ontwikkeling van enkele familiale kwesties na 1800	567
17.2.1	Versoepeling van het Brievenbeleid	568
17.2.2	De Indische adoptie in de negentiende eeuw	570
	Bijlage: naamlijst van de Gouverneurs-Generaal (1610-1811)	572
	Bibliografie	574
	Register van personen	584

Woord vooraf

Het gedenkboek *De eerste Kwarteeuw der Kinderwetten; 1 december 1905-1930* bevat ook een hoofdstuk over de Nederlandse kinderverwetting in Nederlandsch Indië.¹ Mijn belangstelling voor de kinderverwetting in Nederland maakte mij nieuwsgierig naar die in Indië. Dus naar de bibliotheek voor een boek daarover. Maar dat boek moest nog geschreven worden... en dat zou ik gaan doen. Het heeft vervolgens jaren geduurd, voordat ik aan de uitvoering van dit plan kon beginnen.

Uit de literatuur bleek, dat Indië in 1800 al weeskamers en weeshuizen had. De eerste kinderverwettingsactiviteiten dateerden dus uit de tijd van de voc en het lag daarom voor de hand het eerste hoofdstuk aan de compag Nietijid te wijden. Dat hoofdstuk is een boek geworden. Dit boek.

Zoals uit de titel blijkt, is het oorspronkelijke onderwerp van onderzoek opgegaan in een veel ruimer object van studie, te weten de bemoeienis van de voc met het familie- en gezinsleven van haar onderdanen in Indië. De switch naar een ander onderwerp en een andere onderzoeksperiode heeft heel wat hoofdbrekens gekost. Elke onderzoeker weet waarover ik het heb. Over de periode waarin je zoekend bent en je onderzoeksplannen en – opzet overweegt, heroverweegt, bijstelt. Voor mij was het de fase, waarin luisterende oren en meedenkers meer dan welkom waren. In de schrijffase kwamen daar de meelezers nog bij.

Ik prijs me gelukkig, dat ik die steun had. Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar Lia Combrink-Kuiters, Kate Eversdijk en Corrie Wieles, die elk op eigen wijze en vanuit eigen deskundigheid een voor mij belangrijke rol hebben gespeeld in de diverse fasen van de totstandkoming van dit boek. Lia's kritische – maar altijd opbouwende – kanttekeningen hebben mij scherp gehouden. Kate liet mij delen in (en genieten van) haar eruditie. En Cor ... zij was – zoals altijd – praatpaal, meedenker én meelezer.

De juridische faculteit van de EUR gaf mij bij mijn vertrek van de universiteit nog drie jaar lang een zgn. gastvrijheidscontract. Ik ben de faculteit daar erkentelijk voor, want daardoor bleven diensten en faciliteiten – waarover men op de werkkamer thuis niet beschikt – binnen bereik.

Ook het Rotterdamsch Leeskabinet – dat een rijke collectie bezit op het gebied van onder meer geschiedenis, godsdienst en sociale wetenschappen – verdient een woord van dank. Voor hun gastvrijheid en hun (soms vergaande) dienstverlening.

Carla van Wamelen
Rockanje, oktober 2014

1 Van Walsem in De Bie e.a. (red.) 1930:46-52.